

«ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΕΙΣ ΟΡΑΤΙΟΥ ΩΔΑΣ»

[Hor. Carm. I 14, 20, III 28, 14]

I

Hor. Carm. I 14, 20.
vites aequora Cycladas.

Ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τὸ πρῶσμα τῆς αἰσθητικῆς θεωρήσεως τοὺς δύο ἀνωτέρω στίχους τοῦ Ὀρατίου¹, ἐν τοῖς ὁποίοις ὁ ποιητὴς ποιεῖται μνεῖαν τῶν Κυκλάδων².

* * *

Ἦδη ὁ Ὀράτιος ἐν τῷ προηγουμένῳ 19ῳ στίχῳ τοῦ ἐξεταζομένου πρώτου χωρίου, διὰ τῆς φράσεως *interfusa nitentis* συνάπτει συντακτικῶς τὴν μετοχὴν *nitentis* μετὰ τῆς ἐν τῷ ἐπομένῳ στίχῳ (20) ἀκολουθούσης λέξεως *Cycladas* καὶ οὕτω πῶς παρέχεται διαυγεστάτη καὶ παραστικωτάτη ἢ εἰκὼν τῶν Κυκλάδων νήσων, ἀπαστραπτουσῶν ἐκ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐν μέσῳ τοῦ κυανοῦ χρώματος τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Ἀναλύοντες τὴν παροῦσαν ῥῆδην διαπιστοῦμεν τὴν ἀναμφίλεκτον ποιητικὴν δεξιότητιαν τοῦ ἐκ Βυθουσίας ποιητοῦ καὶ ἀντιλαμβανόμεθα πλήρως τὰς φιλελληνικὰς αὐτοῦ διαθέσεις, διότι πάντοτε, λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ διαφόρων ποιητικῶν θεμάτων, ποιεῖται μνεῖαν ἑλληνικῶν τόπων καὶ ὀνομάτων γενικώτερον, ἀξιολογημονεύτων ὄντων ἐν τῇ Λατινικῇ Γραμματεῖᾳ καὶ φιλολογίᾳ συλλήβδην.

Ὁ Ὀράτιος³ ἐν τῇ 14ῃ ῥῆδῇ τοῦ πρώτου βιβλίου παραβάλλει τὴν ὑπὸ ἐσωτερικῶν ἐρίδων ταλανιζομένην πόλιν πρὸς πλοῖον κλυδωνιζόμενον ἐν μέσῳ θυελλώδους τρικυμίας, ἢ ὁποῖα, ἐκτὸς ἄλλων θαλασσίων περιοχῶν, παρουσιάζεται εἰς τὰς βραχῶδεις ἀκτὰς τῶν Κυκλάδων νήσων, ὡς ἀκριβῶς ὁ ἴδιος δηλοῖ ἐν τέλει τοῦ ποιήματος.

Ὁ ποιητὴς, στρεφόμενος πρὸς τὸ πλοῖον, λέγει ὅτι τὰ νέα κύματα θὰ ἐπαναφέρουν αὐτὸ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐρωτᾷ τί πράττει καὶ διατὶ δὲν εἰσπλέει πάσῃ δυνάμει εἰς τινὰ λιμένα. Ἀπορεῖ ὁ ποιητὴς πῶς τὸ πλοῖον ἐν προσποιήσει δὲν βλέπει ὅτι ἡ γυμνὴ κωπῶν πλευρὰ καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ ὀρμητικοῦ λιβὸς κατεστραμμέ-

1) Hor. Carm. I 14, 20., III 28, 14.

2) Περὶ τῶν Κυκλάδων νήσων πρβλ. εἰδικώτερον: L. Desprez, *Quinti Horati Flacci, Opera. Parisiis MDCXCI.* p. 62 b.— Τοῦ αὐτοῦ, ἐνθ' ἀνωτ. p. 352.— G. Dillenburg, *Q. Horatii Flacci, Opera Omnia. Bonnae MDCCCLXXV⁶,* p. 66 b.— C. G. Mithscherlich, *Q. Horati Flacci, Opera. Reuthing MDCCCXIV.* II, pp. 275 b—276a.

3) Πρβλ.: H. P. Syndicus, *Die Lyrik des Horaz. (Eine Interpretation der Oden).* Darmstadt 1972, I (Erstes und zweites Buch), σσ. 169—170.

νος ιστός και αἱ κεραῖαι στενάζουν, ἡ δὲ τρόπις ἄνευ ὑποζωμάτων μόλις δύναται νὰ ἀνθέξη εἰς τὸ ὑπερβολικῶς ὀρητικὸν ὕδωρ. Διαπιστοῖ ἀκολούθως ὁ ποιητῆς ὅτι τὸ πλοῖον δὲν ἔχει ἀκέραια τὰ ιστία οὔτε καὶ τὴν συμπαραστάσιν τῶν θεῶν, τοὺς ὁποίους ἐνδεχομένως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπικαλεσθῆ εἰς μίαν μελλοντικὴν περίπτωσιν τρικυμίας.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ ποιητῆς, μετερχόμενος τὸ σχῆμα τῆς μετωνυμίας, ἀντὶ νὰ προσφωνήσῃ τὸ πλοῖον διὰ τῆς ταύτοσήμου λέξεως, ὀνομάζει αὐτὸ ἐκ τῆς φυσικῆς δομησίμου ὕλης αὐτοῦ και λέγει ὅτι ἡ ποντικὴ πίτυς, ἡ εὐγενὴς θυγάτηρ τοῦ δάσους, δύναται νὰ καυχᾶται ὅσον θέλει διὰ τὸ γένος και τὸ ἀνωφελὲς ὄνομα αὐτῆς, δεδομένου ὅτι οὐδόλως ὁ ἔντρομος ναυτίλος ἔχει ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν πισσόπηκτον πρύμνην.

Τέλος ὁ ποιητῆς καταλήγει ὡς ἀκολούθως συμβουλεύων τὸ πλοῖον νὰ μὴ καταστῆ παίγιον τῶν ἀνέμων, πρέπει δὲ αὐτό, τὸ ὅποιον πρὸ ὀλίγου εἰς τὸν ποιητὴν ἦτο ἀδήμων ἀηδία, τώρα δὲ πόθος και μεγάλῃ φροντίς, νὰ ἀποφύγῃ τὴν θάλασσαν, ἡ ὁποία διαρρέει τὰς στυλοῦσας Κυκλάδας⁴.

*
* *

Ἐξετάζοντες ἐν πρώτοις ἀπὸ πλευρᾶς χειρογράφου παραδόσεως τὴν ὀρθότητα τῆς γραφῆς Cycladas συναγομεν τὸ συμπέρασμα, ὡς ἀκριβῶς δηλοῦται και ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς 4ης ὑποσημειώσεως, ὅτι ἡ προμνημονευθεῖσα γραφὴ εἶναι ὀρθότερα τῆς ἀντιστοίχου αὐτῆς Cyclades, τὴν ὁποίαν παρέχουν ἔνιοι τῶν κωδικῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο, τῆς προτάσεως δηλαδὴ τῆς γραφῆς Cycladas ὡς ὀρθότερας ἀντὶ τῆς γραφῆς Cyclades, ἐπιρρωνύεται ἔτι περισσότερον ἐκ τῆς υἰοθετήσεως ὑπὸ τοῦ Ὀρατίου, ὡς και ὑπ' ἄλλων Ῥωμαίων ποιητῶν κυρίως, τῆς χρήσεως ἑλληνοφανῶν γραμματικῶν κταλήξεων ἀναριθμῶν λέξεων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, και δὴ και δηλουσῶν τοπωνύμια και κύρια ὀνόματα κατ' ἐξοχὴν, πρὸς ἐναργεστέραν ἐξεικόνισιν τῆς ἰδίας αὐτῶν ἑλληνικῆς καταγωγῆς και προελεύσεως.

Ὄρθότατα ἐναυθῆ ὑπὸ τοῦ Ὀρατίου ἐπεξηγεῖται τὸ γεγονός τῆς κυματώδους καταστάσεως τῆς θαλάσσης τῶν Κυκλάδων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν γαιοφυσικὴν θέσιν αὐτῶν⁵. Τὸ κύριον ὅμως θέμα ἡμῶν ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ εἶναι ὁ συσχετισμὸς και ἡ αἰτιολόγησις τῆς ἐρμηνείας τῆς φράσεως nitentis Cycladas, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ποιητῆς παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν δυνατότητα τῆς πλήρους ἀξιολογήσεως τῆς ποιητικῆς αὐτοῦ ἰκανότητος.

Παραθεωροῦντες ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν γραφὴν ingentes⁶, ἀντὶ τῆς ὀρθῆς nitentis, λόγῳ τοῦ μὴ φυσικοῦ ὡς πρὸς τὸ ὑπερμέγεθος τῆς ἐκτάσεως τῶν Κυκλάδων νήσων, διαπιστοῦμεν ὅτι ὀρθῶς ὁ ποιητῆς ἀποκαλεῖ ταύτας nitentis⁷, στυλοῦ-

4) Πρβλ. I. G. Orellius, Q. Horatius Flaccus. Berolini MDCCCLXXXVI⁴. I. p. 94 a-b : 20. Cycladas optimi codices, Cyclades Graevianus Vossianus Leidensis γρψ alii pauci — F. H. P e e r l k a m p, Q. Horatii Flacci, Carmina. Harlemi MDCCCXXXIV, p. 78 b.

5) Πρβλ. V. B r u g n o l a, Q. Horazio Flacco, Odi ed Epodi. Milano 1928⁸, σ. 36 a-b.— F. P a u l u s, Scholia Horatiana quae feruntur Acronis et Porphyronis post Georgium Fabricium nunc primum emendiora edidit..., Pragae A. C(I)I)CCCLVIII. I. pp. 68 - 69.— A. L a P e n n a, Orazio. Le Opere. Firenze 1968, σ. 220.

6) Πρβλ.: R. G. M. N i s b e t — M. H u b b a r d. A Commentary on Horace, Odes. Oxford 1970, I. σ. 188 : (ingentes. codd.).

7) Πρβλ.: F. G. D o e r i n g, Q. Horatii Flacci, Opera Omnia. Lipsiae MDCCCXXIV⁸, I. p. 53 b.— G. W. N a u c k, Q. Horatius Flaccus, Oden und Epoden. Leipzig 1882¹¹, p. 44b.— H. S c h u t z, Q. Horatius Flaccus, Oden und Epoden. Berlin 1880⁹, σ. 80a.— A. W a l t z, Oeuvres d'Horace. Paris 1888, σ. 52b.— E. C. W i c k h a m, Quinti Horati Flacci, Opera Omnia. [The Works of Horace]. Oxford 1896³. I. p. 726.

σας, ἀπαστραπτούσας ἐξ αἰτίας τῆς στιλπνότητος τῶν μαρμάρων, τῶν ἐκτεθειμένων ὑπὸ τὸ ἄπλετον χρυσιζον φῶς τοῦ ἡλίου. Ἡ Πάρος ὡς γνωστὸν εἶναι ἡ κυριωτέρα παραγωγὸς μαρμάρου, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ὑπολοίπους νήσους τοῦ συμπλέγματος τῶν Κυκλάδων, ἀλλ' ὁ ποιητὴς ἐνταῦθα μετερχόμενος τὸ σχῆμα τῆς συνεκδοχῆς ἐννοεῖ ὡς μαρμαροφόρους ἀπάσας τὰς νήσους τῶν Κυκλάδων καὶ τὰς θεωρεῖ οἶονεὶ ἀπαστραπτούσας ἐκ τῆς αἰγλήσεως λάμψεως τῶν λευκῶν πετρωμάτων τοῦ μαρμάρου.

* * *

Ὅχι μόνον ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ποίησις, ἀλλὰ καὶ ἡ νεωτέρα, ὡς καὶ ἡ ξένη⁸ ἐν προκειμένῳ ἐνεκωμίσσε καὶ ἐμελώδησε τὴν φωτεινότητα τῶν ἑλληνικῶν νήσων, ἡ δὲ λαμπρότης αὐτῶν, ἡ προερχομένη ἐκ τῆς χρυσιζῆς δέσμης τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ὠφείλετο κυρίως ὄχι εἰς τοὺς λευκοὺς, ἐνεκα τοῦ χρώματος αὐτῶν, οἰκισμοὺς, ὡς καὶ χωρία τῶν Κυκλάδων νήσων, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὸ μάρμαρον, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει ἐν τῶν κυρίων προϊόντων τῶν νήσων τοῦ συμπλέγματος τῶν Κυκλάδων καὶ ἰδιαίτερος τῆς Πάρου.

Ἡ γενικευσὶς τῆς θεωρίας καὶ ἐρμηνείας ταύτης τοῦ ποιητοῦ ἐκφράζει ἀκριβῶς τὴν ἐννοίαν τῆς προβολῆς, ὡς καὶ τοῦ γενικοῦ χαρακτηρισμοῦ ἐνὸς τόπου ἐκ τοῦ κυριωτέρου προϊόντος αὐτοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπετέλει λίαν προσφιλῆ τόπον ἀναφορᾶς καὶ ὑπομνήσεως γενικώτερον τόσον διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, ὅσον καὶ διὰ τοὺς Λατίνους.

Πάντως δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ὡς ἄκρως ἐπιτυχῆ τὸν συσχετισμὸν τῆς μετοχῆς *nitentis* μετὰ τοῦ οὐσιαστικοῦ *Cycladas*, διὰ τοῦ ὁποῖου καθίσταται λίαν ἐναργῆς ἡ εἰκὼν τῆς αἰγληφόρου λάμψεως τῶν μαρμάρων⁹ τοῦ συμπλέγματος τῶν Κυκλάδων νήσων ὑπὸ τὴν ἐπενέργειαν τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου.

II

Hor. Carm. III 28, 14.

fulgentisque tenet Cycladas . . .

Ὡς ἀκριβῶς ἀνεφέραμεν ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ παρόντος μελετήματος περὶ τῆς στιλπνότητος τῶν Κυκλάδων νήσων, συνεπεία τῆς ἀντανακλάσεως τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπὶ τῶν μαρμάρων αὐτῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ σημασιολογικὴν ἐρμηνείαν καὶ αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ὄρου *nitentis*, τὸ αὐτὸ συμβαίνει ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνευτικὴν ὁδὸν καὶ διὰ τὴν μετοχὴν *fulgentis*, ἡ ὁποία συνάπτεται συντακτικῶς μετὰ τοῦ οὐσιαστικοῦ *Cycladas* καὶ ἀποδίδει εἰς τοῦτο μίαν ἰδιότητα καὶ ἐν προκειμένῳ τὴν ἐκ τῆς λαμπρότητος τῶν μαρμάρων προερχομένην λάμψιν τῶν Κυκλάδων νήσων.

* * *

Ὁ ὡς ἄνω στίχος τοῦ Ὁρατίου¹⁰ ἀνήκει εἰς τὴν πρὸς τιμὴν τῆς Λύδης ἀναφερομένην ᾠδὴν, ἐν τῇ ὁποία ὁ ποιητὴς προσκαλεῖ τὴν φίλην αὐτοῦ πρὸς ἐορτασμὸν τῶν Ποσειδωνίων δι' οἰνοποσίας καὶ ἀσμάτων. Ἡ ἀνάλυσις τῆς ᾠδῆς ἔχει ὡς ἀκολούθως.

Ὁ ποιητὴς διερωτᾶται τί θὰ ἠδύνατο νὰ πράξῃ κατὰ τὴν ἐόρτιον ἡμέραν τοῦ

8) Πρβλ. R. G. M. Nisbet—M. Hubbard, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 187—188.

9) Πρβλ. M. F. Dübner, *Quinti Horatii Flacci, Opera*. [Oeuvre d'Horace]. Paris 1889, σ. 26b.—R. Heinze, *Q. Horatius Flaccus, Oden und Epoden*. [Erklärt von A. Kießling]. Berlin 1901⁴, σ. 86.

10) Hor. Carm. III 28, 14.

Ποσειδῶνος. Προτείνει εἰς τὴν Λύδην νὰ ἐξαγάγῃ ταχέως τὸν παλαιὸν Καίκουβον οἶνον καὶ νὰ μεταχειρισθῇ βίαν πρὸς τὴν ὠχυρωμένην φρόνησιν αὐτῆς. Λέγει ὁ ποιητῆς εἰς τὴν Λύδην ὅτι κλείει ἡ μεσημβρία καὶ ὅτι ὡς ἂν νὰ ἴσταται ἡ ταχεία ἡμέρα ἀπέχει τοῦ νὰ προσκομίσῃ τὸν ἀργοῦντα (μὴ χρησιμοποιοῦμενον λόγῳ μὴ πληρώσεως αὐτοῦ δι' οἶνου) ἀμφορέα τοῦ ὑπάτου Βιβούλου ¹¹. Εἶτα ἀναφέρει ὅτι ὁ ποιητῆς μετὰ τῶν φίλων αὐτοῦ θὰ ψάλῃ ἐναλλάξ τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὰς θαλαρὰς κόμας τῶν Νηρηίδων, ἡ δὲ Λύδη θὰ ὑμνῇ τὴν Λητῶ καὶ τὰ τοξεύματα τῆς εὐκινήτου Κυνθίας, διὰ τελευταίου δὲ ἄσματος ἐκείνην ¹², ἡ ὁποία κατέχει τὴν Κνίδον καὶ τὰς ἀπαστραπτούσας Κυκλάδας καὶ ἐπισκοπεῖ ἐπὶ ἐξευγμένων κύκνων ¹³ τὴν Πάφον ¹⁴, τέλος δὲ καταλήγει ὅτι θὰ ὑμνηθῇ προσέτι καὶ ἡ νύξ δι' ἀνταξίου ἄσματος.

* * *
Ἦδη ὁ ποιητῆς εἶχε χαρακτηρίσει τὰς Κυκλάδας nitentis λόγῳ ἀκριβῶς τῆς λάμπσεως αὐτῶν ἐξ αἰτίας τοῦ μαρμάρου. Ἐν τῷ ἐξεταζομένῳ χωρίῳ ὁ Ὀρατίος ¹⁵ χρησιμοποιεῖ μίαν ἀντίστοιχον μετοχὴν fulgentis, ἡ ὁποία σημασιολογικῶς βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν.

Ὁ ποιητῆς ἐνταῦθα ἀναφέρει τὸν ὄρον fulgentis καὶ συνάπτει συντακτικῶς τὴν μετοχὴν ταύτην μετὰ τοῦ οὐσιαστικοῦ Cycladas, ἐπιχειρῶν ὄντως νὰ παράσχη μίαν πραγματικὴν ἐξεικόνισιν τοῦ φυσικοῦ φαινομένου τῆς λάμπσεως τῶν μαρμάρων τῶν Κυκλάδων νήσων, συνεπεῖα τῆς ἐπεπεργείας τῶν ἠλιακῶν ἀκτίνων.

Εἶναι ὄντως λίαν ἐναργῆς ἡ εἰκὼν καὶ ἀποδίδει πλήρως τὴν φυσικὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν νήσων τοῦ κυκλαδικοῦ συμπλέγματος, ὡς εἶναι ἐγκατεσπαρμέναι ἐν μέσῳ τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ὡσαύτως δυνάμεθα νὰ ἐπισημάνωμεν τὸ γεγονός τῆς οὐχὶ ἕνεκα ποιητικῆς ἀναγκαιότητος, ἀλλὰ τῆς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τοῦ ποιητοῦ ἐκλογῆς τῶν κυριωτέρων ἐκείνων σημείων ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ, διὰ τῶν ὁποίων παρέχεται ἡ δυνατότης τῆς ὀρθῆς καὶ ἐνδεδειγμένης ἐκτιμῆσεως τῆς ποιητικῆς ἀξίας τοῦ Ὀρατίου.

* * *
Ὁ ποιητῆς ἐκλέγει τὰς Κυκλάδας ἐν τῷ πρώτῳ ἐξεταζομένῳ χωρίῳ, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ τὰς συνδέσῃ μετὰ τὴν τρικυμιώδη θάλασσαν, ἡ ὁποία ὅμως ἔρχεται εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀπαστράπτουσαν μαρμαρυγὴν τοῦ ἐδάφους τῶν Κυκλάδων νήσων, διὰ τῶν ὁποίων εἶναι ἐγκατεσπαρμένη, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ χωρίῳ ἐκλέγει τὰς Κυκλάδας νήσους καὶ συναριθμεῖ ταύτας μετ' ἄλλων τόπων, ἐνθα κατὰ τὴν παράδοσιν ἐγεννήθη, ἀναδυθεῖσα ἐν μέσῳ τῶν κυμάτων, ἡ Ἀφροδίτη, τυχοῦσα τῆς ὑποδοχῆς τῶν Ὠρῶν.

Τὰ περιστατικὰ ταῦτα ὀδηγοῦν ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ Κυκλάδες νήσοι ¹⁶, αἱ τῶσόν ἐμφανῶς δεσπόζουσαι ἐν τῷ προσκηνίῳ τῶν Γραμμάτων καὶ τῆς Ἱστορίας γενικώτερον καὶ δηλούμεναι ἐνίοτε δι' ἀνονομασίας ἀντὶ τῆς Δήλου, τῆς ἱερᾶς νήσου τοῦ Ἀπόλλωνος, κατέστησαν ταχέως ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας διαμνημονεύσεως καὶ προβολῆς, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς συνδέσεως αὐτῶν μετὰ τῶν σημαντικωτέρων γεγονότων τῆς Μυθολογίας καὶ τῆς Ἱστορίας.

11) Πρβλ.: I. G. Orellius, Q. Horatius Flaccus. Turici MDCCCLII^s, I, p. 281:—Bibuli] M. Calpurnius Bibulus cos. cum C. Julio Caesare a. u. c. 695. ;

12) Πρβλ.: R. Heinze, Q. Horatius Flaccus, Oden und Epoden. [Erklärt von A. Kiessling], ἐνθ' ἄνωτ. σ. 326 b.

13) Πρβλ.: O. Keller, Pseudacronis scholia in Horatium vetustiora. (Schol. AV in Carmina et Epodos). Lipsiae MCMII. I. p. 314. 14. QVAE CNIDON FVLGENTISQVE TENET CICLADAS] Insularum nomina, quas Venus necta circumit cygnis CAGbV.

14) Πρβλ.: R. Bentley, Q. Horatius Flaccus. Amstelaedami M. D. CCXIII, p. 237 b: 14. CY(LADAS ET PAPHON] Codices nostri Leidensis, Zulichem. Regi-nensis, Petrensis, Magdal. et alii cum melioribus Torrentii, PAPHUM.

15) Πρβλ.: I. G. Orellius, Q. Horatius Flaccus, ἐνθ' ἄνωτ. p. 282 a.

16) Γ. ἈΟ. Τοουρλίδου, Ἡ Ἀμοργὸς ἐν τοῖς «Χρονικοῖς» τοῦ Τακίτου. Ἐν «ΕΕΚΜ», 8 (1970) 664—666.